КУКІЛЬ

Його звали Пал Палич. Своє ім'я він вважав за надто шляхетне і нікому ніяких змін не дозволяв. Коли ж до нього (звичайно, помилково) зверталися: "товаришу", він потай затискував зубами обурення, і зразу ж на його обличчя сповзала чемна, фальшива маска.

Сьогодні йому не щастило. Він стурбовано сидів на бульварчикові і, колупаючи в гнилому зубі, обмірковував серйозну справу: де б та як роздобути грошей. Увесь день пробігав, а трьох червінців, що до зарізу були потрібні, нема.

Перебирав згадкою всіх знайомих і зітхав розчаровано. До того ж від часу до часу в пам'яті набігала постать інженера Галкіна, з яким сьогодні випадково зустрівся, і тоді ще густіше вкривалося брижами чоло, уста кривилися в усмішку презирства, очі займалися вогниками нетерпимості й досади.

Бо й справді, інженер — старий знайомий. З інженером колись у "реалці" на одній парті вкупі сиділи. І тому, зустрівши його сьогодні й дуже зрадівши, Пал Палич мимоволі звернувся до нього з таким приблизно проханням:

— Ти, Мишуню, наче з неба упав мені. Визволяй, браток. Хоч я й пристойно, як бачиш, зодягнений, та, розумієш, моментик підкотився — чорт його знає... В кишені, розумієш, ні коп'я... Єй-бо... Чи не можна б? У понеділок віддам.

Але інженер в грошах відмовив, запросив лише до себе пообідати.

"Куркуль Мишка, паразит Мишка!" — розчаровано думав Пал Палич, сидячи тепер на бульварчикові й обсмоктуючи сірничка.

Перед ним в уяві пропливала старанно прибрана, чистенька інженерова квартира, яскраво виростала постать серйозного, заклопотаного Миші, і він чомусь хотів бути певним, що життя Мишчине не обходиться без потайних прибутків.

І він ще раз проклинав свою долю-лиходійку, яка не то що обминула його службовим щастячком, але й обмежила правом на членство у профспілці,— дозволила тільки нелегальну адвокатуру та різні заплутані темні справи, що й назви їм годі прибрати.

Він згадав гарненьку, щебетливу інженерову дружину — і сіпнувся. Погляд упав на кірху, що стояла за бульварчиком, з кірхи стрибнув на башту, а на башті на годинникові було вже 6. Ще година — і до нього, до Пала Палича, на квартиру прийде вірмен-старовизник.

Прийде вірмен! — боляче стиснулося серце.

Прийде вірмен! — розпукою пролунало в свідомості.

Авжеж, прийде. І тоді Софочка, його квартирна господиня, чого доброго, справді здійснить свою хвилюючу обіцянку. Чого доброго, справді Софочка вийме його нові штани, черевики, пальто, всю кращу маєтність — і продасть.

"Вона така, вона може..." — подумав Пал Палич, нервово здригнувся і з-під лоба тяжким поглядом, що взагалі був йому не властивий, обвів кілька жіночих постатей.

— Женщини,— зітхнув він і замислився.

"Женщини, матері, сестри,— знову думав він,— як це благородно мусить звучати і як це зрештою дешево, брутально".

А все ж таки трьох червінців нема.

А все ж таки о сьомій прийде вірмен, і Софочка...

Ну як це сталося, що вона не вбереглася? Ну навіщо доводити справу до лікаря?

— Поль, більше вже чекати не можна. Зараз мені давай тридцять карбованців. Чуєш? Бо буде скандал. Я не ручуся! — так сказала вона йому сьогодні вранці, і з виразу обличчя, з інтонацій, з рухів її Пал Палич переконався, що це попередження рішуче, остаточне.

Він знав, що Софочка останніми днями перепробувала кільканадцять способів, які охоче радили їй сусідки, що тепер Софочку сповняв одчай, що в особі вірмена-старовизника вона вбачала певне наближення до свого порятунку і що, призначаючи вірменові побачення о сьомій годині, вона хотіла в той чи інший спосіб розв'язати болючого вузла: або примусити нарешті Пала Палича роздобути грошей, або, в крайньому разі, обернути на гроші його ж кращу маєтність.

— Ось іду... Бачиш, що йду? — відповів уранці Пал Палич і додав підкреслено:

— А продавати не смій.

Вона вибігла на поріг і крикнула йому навздогін:

— До сьомої години. Чуєш? До сьомої!

"Лякай, лякай, голубонько",— подумав тоді Пал Палич, але тепер, коли цілоденна біганина не дала жодних наслідків, коли невблаганна стрілка на башті стала схилятися за шосту,— він мимоволі відчув непокій. І цей непокій дедалі зростав, а думка думку побивала:

"Та невже вона... вірменові?..".

"Ні. Буде чекати, побоїться".

"Так, але чекати можна півгодини, годину... А потім?".

"Ні. Не може бути, не може бути...".

"Хоча... вона зараз в стані такого відчаю, такого афекту...".

"Ну да, але все ж таки до ранку з нею нічого не трапиться. До ранку ж вона може зачекати".

"Ах, господи, господи! Де ж дістати грошей?".

Знову перебирав згадкою знайомих, знову випливали у пам'яті вірмен, Миша, Софочка, настирливо заслоняли одне одного, перекидалися в уяві, дратували. Знову Пал Палич непокоївся і поглядом зненависті обдаровував кожну жіночу постать.

Непевність шкребла під серцем. Нетерпіння діймало.

І раптом у навалі різноманітних припущень, комбінацій, домислів спало на думку: Рябенький!

Так, за мостом, на передмісті, на Пролетарській вулиці живе знайомий крамар Рябенький. Давно у нього не був, а крамар — людина грошовита.

— Єсть! Боже поможи!

Пал Палич враз юнаком знявся на ноги, обсмикнув піджака й, помахуючи кийком, швидко подався до мосту.

Дорогою обмислював план наступу. Знав, що Рябенький скупердяга, трудно буде вблагати. До того ще й забув, як його найменння та по батькові. Незручно ж у такій важливій справі звертатися по-простому:

— Товаришу Рябенький!

Але вирішив вжити найспритніших і найзручніших заходів і гроші конче добути.

***

Пала Палича привітали гарно. Він чемно поцілував ручку господині, сказав кілька компліментів і вибачився, що так довго не заходив.

— Все діла, знаєте, діла, прокляті діла...

— А ви тепер десь служите? — спитав Рябенький, підсовуючи гостеві крісло й застьобуючи комірця на товстій шиї.

— Да-а... і давненько... в Держплані. Хіба не знаєте?

— Ні.

— Звичайно, звичайно. Ми ж так давно не бачились з вами. А це якось зустрів вашого колишнього компаньйона, того... як його... Шварцмана, здається. Пам'ятаєте?

— Еге ж, Шварцмана.

— Ну, й за вас згадали. Шварцман і каже: Рябенький, каже, Антон Іванович, немовби помирать збирається.

— Який Рябенький? — здивовано перебив хазяїн,— мене ж не Антон Іванович, а Тихон Антонович.

— Ах, та ви краще слухайте. Я то добре знаю, що вас Тихон Антонович. Але це той... Шварцман каже. Помирать збирається, каже, Антон Іванович Рябенький. Я теж запитую: який це Рябенький? А він таки про вас розказує. І дивно мені, що наймення ваше плутає, та ще й таку чутку пускає. Мабуть, ще й досі проти вас він настроєний.

— Хе! Ще б пак,— ущипливо посміхнувсь хазяїн,— усі вони такі. Поки спільник — добрий, а як розійшлися... Тільки чого це він тут знов опинився? Він же був виїхав.

— Хіба виїздив? Не знаю, не знаю. Оце днів два-три... Еге ж, у середу зустрічав його.

Тихон Антонович примружив ліве око, розгадливо хитнув головою. Потім, ніби сам до себе, півголосом мовив:

— Чи не думає знов якусь конкуренцію?..

— Плюньте, Тихоне Антоновичу! — упевнено вигукнув Пал Палич. — Охота вам увагу звертати. По-моєму, у вас, слава богу, все гаразд. "Помирать збирається". Ха-ха-ха! Ото, значить, вам жити та й жити! А коли б там щось із конкуренціями, то, будь-ласка, я завжди до ваших послуг. Тільки скажете — і враз барикадочку.

— Барикадочку? — весело перепитав Рябенький.

— Атож! Барикадочку йому! Хе-хе-хе! Та ще й з колючим дротиком! З бомбочками, з усякими аерохемами! На! На!

— Ох-ха-ха! Ну ви вже, Пале Паличу, як придумаєте, як і скажете...

— А що ж справді церемонитись? — здвигнув плечима Пал Палич, і ввесь його вираз відразу пройнявся величезним презирством до Шварцмана й викликом.

Хазяїнові, видко, подобалось таке гарне ставлення, така відданість. Хазяїн поволеньки вийняв із шафи карафку, вийняв дві шкляночки й попросив дружину потурбуватися про дещо з льоху.

— Так ви, Пале Паличу, у Держплані тепер?

— Да-да. В Держплані.

— І багато вам платять?

— Бачте... Щоб сказати багато — ні, а жити можна. Неакуратно тільки. Затримують, знаєте, платню. Іноді, знаєте, місяцями...

— Затримують? Хе! Та куди ж вони гроші дівають? Ви візьміть одні лише наші податки, крамарські — скільки вже викачали, скільки качають. А скільки ще викачають! Ох, трудно стало жити, Пал Палич! Страх трудно!

Почалися довгі нарікання, лайки, навіть погрози. Пал Палич уважно слухав, потакав, заохочував, і різні грошові та податкові справи затягайся до ночі.

Вже вдруге підогріли самовара. Господиня вдруге смачно позіхнула, а Рябенький скинув піджака, розстебнув волохаті груди й, витираючи піт рушником, патетично зітхав:

— Одно слово — паршива жизнь стала чесному чоловікові.

— Да,— незмінно співчував Пал Палич.

Згодом, таємниче глянувши довкола, Пал Палич прошепотів:

— Щось буде... Побачите, щось буде. Ви там на базарі, як за мільйон верстов. А я ж тепер у Держплані, так би мовити, в курсі цих справ.... І справи, доложу вам, по-о-о-гані.

— Погані?

— Ого! Ще й які погані! А найголовніше — це те, що міжнародне становище зовсім швах.

Рябенький витріщив опуклі очі.

Довгий, чудної форми годинник на стіні свиснув і почав кашляти. Прокашляв 12.

Пал Палич тим часом проковтнув шклянку чаю, запалив і продовжував із якимсь захопленням. Він уже сам починав, либонь, вірити тому, що вигадував, починав талановито входити в роль.

— А війна? Ви думаєте, то правда, що в газетах пишуть? Ха-ха! А ви знаєте, що в наших північних і південних водах з'явилася тьма-тьмуща всяких крейсерів, миноносців, броненосців, одним словом,— вимпелів? Ми напередодні жорстокої блокади! А сьогодні казав мені один чоловічок (тут Пал Палич зовсім знизив голос), певний, серйозний чоловічок, що ніби в Архангельську були вже сутички з англійцями. Перші сутички! Звичайно, про це поки що мовчать. Бояться, звичайно, паніки.

Господиня, що хотіла була позіхнути, так і лишилась з одкритим ротом. Рябенький стурбовано знітився:

— Невже війна буде?

— Я так думаю, що буде. Рано чи пізно, а буде.

— Господи! Не встигли ще після того нещастя поправитись — і на тобі знову!

Пал Палич співчутливо кивнув головою і по якімсь часі раптово спитав:

— У вас є біблія? Дайте, будь ласка, біблію, я вам покажу таку...

Біблії, на жаль, не знайшлося. Пал Палич пообіцяв, що коли прийде вдруге, то конче принесе біблію і покаже там знаменне місце. Там просто сказано, що такого-то року за "панування Змія" буде хлад, глад, морова пошесть, жахливе братовбивство, і такого-то року згине "Змій". Треба тільки вміти вирахувати цей день.

Засвистіло й прокашляло годину. Пал Палич невтомно говорив. Але в Рябенького, що звик рано вставати, незважаючи на цікаву розмову, почали злипатися очі.

Прокашляло дві — господиня тихенько підвелася і, закриваючи рота хусточкою, намірилась непомітно вислизнути до другої кімнати. Та Пал Палич, як вихована людина, ввічливим голосом зупинив її:

— Мадам, ви вже, мабуть, в обіймі Зефіра? А я ж вам і не подякував...

Шаркнув ногою, поцілував ручку й знову звернувся до хазяїна:

— Ви мені вибачте, я зараз теж іду. От тільки хочу наочно, науково довести вам одну дуже цікаву історію. Дуже цікаву історію! Це книжечки вашого синка? Нічого, нічого, не турбуйтесь... ми йому потім назад на поличку покладемо. Нам треба тільки дві книжечки й трохи чистого паперу. От так. Дивіться.

Він порізав папір на частки й почав креслити якісь геометричні фігури, позначаючи їх цифрами та припрошаючи співбесідника уважно стежити за підрахунками.

— Ось дивіться. Оце — земна куля.

На стіні прокашляло три — Пал Палич завзято доводив неминучість всесвітньої катастрофи, неминучу загибель всієї Європи на зразок японського землетрусу.

Прокашляло пів на четверту — Рябенький тонко свиснув носом і солодко стулив очі.

Тоді Пал Палич самозадоволено посміхнувся.

"Нарешті, голубчику",— подумав він і, заждавши кілька хвилин, дзенькнув ложечкою по шклянці.

— Га? — Рябенький здригнувся, непритомно глянув на гостя.

— Вибачте, Тихоне Антоновичу, я вас стомив? Ви вже й спатки захотіли... Хе-хе-хе... Ну, я йду. Тільки у мене до вас маленьке прохання: позичте три червінці. До зарізу потрібні.

Рябенький прочумався, хотів був щось сказати, однак Пал Палич рішуче й твердо перебив:

— У понеділок віддаю. Будьте певні. Ви ж мене знаєте?

— Та в мене ключів нема... Десь у жінки ключі...

— А ви, друже, пошукайте, пошукайте... Я зачекаю.

Це було сказано просто, але так напосідливо, що можливість будь-яких одмовок враз утратила свою силу. Ясно було, що Пал Палич уперто чекатиме тут хоч цілу добу.

Рябенький, сонний, з млявою думкою на обличчі, мляво кліпнув очима й безвладно, як автомат, вийшов до другої кімнати. Там довго стояв над дружиною, вагався — будити чи ні. Нарешті торкнув за плече.

— Грошей просить позичити...

Дружина здивовано протерла очі:

А він ще сидить? Силонько небесная! Вже ж день надворі!

— Сидить і грошей просить позичити. Три червінці...

— Що? Не давай! Нема!

— Та незручно якось, мамочко. Все ж таки в Держплані... Знаєш... Бувалий, вчений.

— Нема. І одчепись ти од мене, ради бога.

— Якось, мамочко, незручно. Він же віддасть. У понеділок віддасть. А потім, хтозна, в Держплані... Може, коли пригодиться...

Рябенький дуже шкодував, що відразу не одмовився. Тоді вийшло б зручніше, вийшло б справді так, що грошей нема, а тепер виходило так, ніби гроші є, але він чомусь не хоче позичити.

— Слухай,— підвелась на постелі господиня, і в сонних очах її затремтів раптовий здогад,— а ти знаєш що? Дай йому ті, що в коробочці з-під монпасьє. Розумієш? Він їх пустить, йому нічого.

Рябенький одхитнувся і враз, немов згадавши щось приємне, поволеньки потер руки:

— А й справді!

Коли він виніс гроші і поклав їх на столі перед гостем, гість ще продовжував заклопотано креслити свої фігури й підсумовувати цифри з розкиданих папірців.

"Невже він знову почне доказувати? — жахнувся хазяїн. — Ні, я собі сяду і буду дрімати. Так краще".

І вже ніби крізь сон пам'ятав Рябенький, як гість вибачався за довге гостювання, як передавав комусь уклони і одпливав примарою у ранішню сутінь сіней.

***

Одійшовши кілька кварталів, Пал Палич раптом зупинився, погладив на долоні гроші і замислився. Трошки чудно стало йому серед цієї світанкової сутіні, на цих порожніх, глухих вулицях, що впивалися міцним сном. Він згадав, що й Софочка зараз снить, і Миша Галкін снить, і ненавидний вірмен снить, і на подружжя Рябеньких сон також поклав свої м'які лапки. Один тільки він, Пал Палич, ніби мусить за всіх не снити. Один тільки він, намордувавшись за цілу добу, ніби з якоїсь покути мусить тепер крокувати аж на другий кінець міста. Та ще й невідомо, чим скінчиться його путь — може, Софочка справді наважилась продати...

Пала Палича пойняв жаль до себе, і ту ж мить пойняла злість на людей.

"Спите? Відпочиваєте? А я — блукати? А я мучитись? А мені покута? І щоб це все даром? Ні!" — подумав він і, заховавши гроші у спідню кишеню камізельки, без довгих вагань повернув назад.

Він поспішав. Його підсилювала, підганяла зловтішна думка. І згодом, наблизившись до вікон крамаревої квартири, він заторохтів по шибках з перебільшеним завзяттям. Біла постать, з'явившись по той бік вікна, вражено махнула руками, але Пал Палич не погодився вести розмову жестами. Він гукнув:

— Одчиніть!

— Що сталося? Що таке? — занепокоївся Рябенький, знову пускаючи гостя до хати.

— Вибачте, друже,— уклонився Пал Палич,— але в мене... Чорт його знає... Не помітив, розумієте...

— Що? — знову тривожно перепитав Рябенький, і в свідомості його швидко пролетіла думка: невже фальшивку розпізнав?

— Не помітив, розумієте, грошей... Забалакалися ми з вами, я, знаєте, думав, що сховав їх. Виходжу, хочу до другої кишені перекласти. Лап — а грошей нема. Мабуть, десь тут серед книжок та папірців... Затерлися десь...

Почали шукати. На столі, під столом, по кутках. Обшарили скрізь — грошей не було.

Пал Палич, щоб не збуджувати зайвих підозрінь, демонстративно повивертав усі свої кишені — грошей не було.

— А може, ви їх ненароком десь посіяли? — обережно спитав Рябенький.

— Та що ви, справді? Невже ви мене за хлопчика маєте? — здивувався Пал Палич і в свою чергу обережно спитав: — А може, ви їх потім сховали та забули? Людина, знаєте, коли вона сонна...

— Е, це вже ви, будь ласка... Я теж не хлопчик.

— Ну і я ж, здається, ніколи нікого не обдурював. Не забувайте, товаришу Рябенький, що Пал Палич — чесний громадянин.

Тоді Рябенький загорнув поли пальта, що бовталось поверх сорочки, ніби йому нараз стало холодно, і серйозно промовив:

— А гроші я вам все ж таки дав.

— А грошей у мене все ж таки нема.

— А що ж тепер буде?

— І ви питаєте? Ви ще питаєте? І це ви, Тихоне Антоновичу, польстилися...

Пал Палич зміряв хазяїна докірливим, убивчим поглядом і сумно похитав головою:

— Ех, товаришу, не сподівався я од вас.

В його голосі відчувся глибокий біль і глибоке обурення. Він розчаровано посміхнувся і несподівано пішов геть, лишивши хазяїна серед хати в чудній, розгубленій позі.

Він уже більше не зупинявсь, не оглядався, крокував бадьоро, швидко, помахуючи за звичкою своїм легеньким кийком.

Добувшись додому, Пал Палич перш за все кинувся до свого гардеробу. Речі були на місці. Софочка теж була на місці — спала. Він ліг поруч, тицьнув їй гроші й тихо, але многозначно попередив:

— Чекай-чекай, хай-но я висплюся, я тобі покажу, як одежу продавати.

Харків, 1924